

Грегори Стерлинг*

Универзитет Нотр Дам, Индијана, САД

Филон Александријски**

Abstract: Филон (око 20. г. пре Хр. – 50. г. по Хр.) значајан је сведок јудејства грчког говорног подручја у доба Другога храма. Опсежност његовог књижевног стваралаштва и очуваност његових списа међу хришћанима чине га јединственим извором како за амбијент раног хришћанства, тако и за одређење мишљења до које мере је хришћанство црпело из грчког јудејства.

Key words: Филон, Александрија, философија, јудаизам, јеврејски закон, јеврејска традиција, Логос, Постање, Излазак, Мојсије, коментари, апологија, алегорија, Храм, хришћанство, хришћанско учење, јеванђеља.

1. ФИЛОНОВ ЖИВОТ

Из старине не постоји сачувана нека сувремена Филонова биографија (Vita). Ми данас можемо тек реконструисати његов животопис на основу повремених спомена њега у биографијама других личности, древних testimonia и посредних података добијених из познавања његове породице.

1.1. Филонова породица

Филон је био члан најзнаменитије породице у александријској јеврејској заједници. Јевсевије Кесаријски сасвим исправно вели да „није био ни у чему нижи од најистакнутијих људи од положаја у Александрији“ (Јевс., Цркв. ист. 2. 4. 2). Његов брат Јулије Гај Александар држао је високи положај у градској управи (Јосиф, *Старине*, 20. 5. 2. 100). Његово име даје наслутити да је Гај Јулије Цезар дао римско грађанство његовој породици, можда Александровом и Филоновом деди из захвалности на помоћи у време александријског рата (48–47. г. пре Хр.). Пошто породица није могла примити грађанство а да претходно није имала александријско грађанство (Плиније, *Посланица* 10. 5 – 7. 10), чланови породице мора да су поседовали троструко грађанство: у јеврејској александријској заједници, у грчком граду Александрији и

* Gregory.E.Sterling.1@nd.edu

** Превео Предраг Ракић Из *Dictionary of the New Testament Background* (editors: Craig A. Evans and Stanley E. Porter), Inter-Varsity Press, Downers Grove, Illinois and Leicester, England, 2000, 789–793.

римско грађанство. Привилеговани положај породице потврђују и каријере Александрових синова: Тиверије Јулије Александар је достигао положај *cursus honorum* све до намесника Јудеје, Сирије и Египта, док није постао начелник штаба императора Тита за време Првог јеврејског устанка (66–70. г. по Хр.) и префект преторијанске страже у Риму. Марко Јулије Александар је умро прилично рано, после склопљеног брака са Верникијом, ћерком Ирода Агрипе I. Без сумње је друштвени углед ове породице допринео да јеврејска заједница изабере Филона, Александра и младог Тиверија Јулија Александра за чланове изасланства упућеног Гају 39–41. г. по Хр. (Филон, *Leg. Gai.* 182, 370; *Anim.* 54).

1.2. ФИЛОНОВ ЖИВОТ

Као члан ове породице, Филон је стекао како грчко (Филон, *Congr.* 74–76; *Spec. Leg.* 2. 229–30), тако и јеврејско образовање. Његово грчко образовање треба да се одвијало у три етапе: школовање у гимназији, једногодишња *ephebia* (лицеј), што је у Александрији било нормално када би дечак имао тринаест или четрнаест година, и више школовање из реторике и философије. Философија је била посебно значајна за Филона, који је ценио основне поставке средњег платонизма (око 80. г. пре Хр. – 220. г. по Хр.) који је постао водећа интелектуална снага у Александрији с његовим представником Евдором (око 25. г. пре Хр.). Одлично је познавао своја древна предања, мада није познавао арамејски и јеврејски језик. Његово темељно познавање Септуагинте (LXX) указује на то да ју је познавао од малих ногу. Филон није сматрао да јудејство и платонизам могу бити супротстављени системи; штавише, држао је да су Мојсије и Платон на различите начине поимали исту стварност. Ово не значи да су полазили са истог становишта — Филон је био првенствено Јеврејин — а та његова приврженост Мојсију није била јеврејском Мојсију, него платонистичком Мојсију. Древни писци су ово препознали у оној познатој изреци: „Или Платон филонизује или Филон платонизује“ (нпр. Јероним, *Мужеви* 11. 7).

Филоново грчко образовање и друштвени положај допринели су томе да је прихватио многе видове грчке културе. Он помиње своје учешће у гозбама (нпр. Филон, *Leg. All.* 3. 156; *Fug.* 31–32), у позоришним представама (нпр. Филон, *Ebr.* 177; *Omni. Prob. Lib.* 141), као и у атлетским такмичењима (нпр. Филон, *Omni. Prob. Lib.* 26; *Prov.* 2. 58). Као и већина Јевреја онога доба, није веровао да таква занимања представљају претњу јеврејском идентитету. Овај идентитет је остао очуван неговањем јеврејских обичаја (нпр. Филон, *Vit. Mos.* 1, 31), међу којима и одлазак на поклоњење јерусалимском храму (Филон, *Prov.* 2. 64).

И док је Филон служио јудејској заједници као члан оног чувеног изасланства и, можда, обављајући друге грађанске дужности, срце му је било прожето контемплативним животом (Филон, *Spec. Leg.* 3. 1–6). Познато је да је већ постојала традиција јеврејског књижевног стваралаштва која је захватала време од 3. века пре Хр., кад је започео превод Септуагинте, до гашења

јеврејске александријске заједнице од 115. до 117. г. по Хр. И премда Филон не спомиње поименце писце претходнике, његова дела одају познаваоца њих неколицине, међу којима Аристовула, Псевдо-Аристеја и Језекиља Трагичара. Чак су значајнији анонимни егзегети на које се позива и чију егзегетску традицију уноси у своје списе (нпр. Филон, *Op. Mund.* 26 за буквалисте; *Migr. Abr.* 89–93 за темељне алегористе). Стога не би требало да на његово дело гледамо као на изоловани напор, него као на врхунац дуге и богате традиције. Данас се води расправа о специфичном друштвеном амбијенту у којем је Филон проучавао и писао. И док недовољност података допушта тек наслеђивање, најпоузданија претпоставка би била да је делао у вишој егзегетској школи у своме дому или у закупљеној згради, што су философи и лекари често чинили (нпр. епикурејац Филодим, стоик Епиктет, неоплатоник Плотин и лекар Гален). Његови студенти-слушаоци били су вероватно потенцијалне вође јеврејске заједнице.

2. Филоново књижевно стваралаштво

Мора се поставити питање како је дошло до његовог тако плодног стваралаштва. Познато је да је написао више од седамдесет (70) огледа: тридесет седам (37) огледа је сачувано у рукописима на грчком, и дванаест (12) на прилично буквалном јерменском преводу из 6. века. Из других дела имамо изводе на грчком и фрагменте још друга два списка на јерменском. Остали списи су познати једино из позивања на њих, садржаним или у сачуваним огледима или преко *testimonia*. Биће да празнине у скупинама коментара указују на друга дела о којима немамо података.

Филонов корпус може се поделити на пет већих група: три егзегетске скупине, философски списи и апологетски огледи. Три егзегетске целине носе обележје Филоновог рада; философске и егзегетске групације јесу данашње конструкције упошљене да групишу огледе који су концептуално слични а књижевно самостални. Међуоднос између ових група, нарочито између егзегетских скупина, веома је сложен. Можда би требало да о њима мислимо као о независним пројектима написаним истовремено за време његовог живота, а не као да су то појединачни послови који би били завршени пре него што је прешао на друге скупине.

Главнина огледа припада скупини библијских коментара. Филон је изнео начелни увид у све ове три скупине списка у својем двотомном *Живоју Мојсијевом* (*De Vita Mosis*). Овај Мојсијев животопис је пружио одличан увод у Мојсијеве књиге, доста слично ономе како је Порфиријев *Живој Плотинов* припремио читаоца за *Енеаде*. Претпостављено читалаштво ове биографије велико је и вероватно захвата чланове шире јеврејске заједнице и, можда, заинтересоване нејевреје.

2.1. Питања и одговори о књигама Постању и Изласку

Најједноставнија скупина од коментара на Стари завет јесте двотомна књига *Питања и одговори о књигама Постању и Изласку* (Questiones et Solutiones in Exodum, Questiones et Solutiones in Genesin), што је коментар из стиха у стих на Пост 2, 4 – 28, 9 и Изл 6, 2 – 30, 10. Десет од двадесет књига постоје на јерменском преводу и у неким фрагментима на грчком. Коментар је сачињен у виду питања–одговор, што је био тадашњи књижевни манир започет Аристотеловим *Хомерским њроблемима*, а најбоље га представљају Плутархова зитиматска (истраживачка, прим. прев.) дела. Претходници Јевреји, какви су били Димитрије (фрагменти 2 и 5) и Аристовул (фрагмент 2) користили су књижевну врсту питање–одговор у оквиру већег дела, а Филонов коментар је прво познато зитиматско дело у јудејству. Питања се постављају на два начина: или се наводи текст из библијске књиге којем претходи питање или засебно формулисано питање које садржи разлог за трагање. Одговори су сразмерно кратки, и често садрже и буквално и алегоријско тумачење. Спис је вероватно требало да буде коментар за ученике почетнике у Филоновој школи или за чланове шире јеврејске заједнице.

2.2. Алегоријски коментар

Најзнаменитија скупина коментара јесте *Алејоријски коментар*, тумачење из стиха у стих на Пост 2, 1 – 41, 24. Од 31 књиге чији наслови су дошли до нас, њих двадесет сачувани су на грчком, а фрагмент другог дела на јерменском. Као и *Питања и одговори*, *Алејоријски коментар* је писан у виду питање–одговор; међутим, он то чини другачије. Питања су сада садржана у егзегези. Одговори су увелико проширени уношењем запажања о другостепеним библијским текстовима (lemmata) у којима алегоријска тумачења доминирају. Док су ранији Јевреји, као Аристовул и Псевдо-Аристеј, користили алегоријско тумачење, посебни метод Филоновог тумачења најближи је начину коментарисања примењиваног у философској традицији (нпр. у платонском *Анонимном коментару на Теагетета* у Плутарховом *О насјанку душе у сјису Тимеју* или у Порфиријевом *На њећини Нимфе*). Међутим, сличности нису потпуне; на пример, Филон је настојао да своје егзегетске поступке повеже у један непрекидни ланац. Ова скупина коментара је имала вероватно за циљну групу напредније студенте Филонове школе или, пак, друге јеврејске тумаче.

2.3. Изложење Закона

Трећу скупину коментара представља *Изложење Закона*. На грчком језику је сачувано дванаест од петнаест књига. Овај низ тумачења је у знатној мери другачији од друга два: он је систематичан у својој композицији, а буквалан у тумачењу. Филон дели егзегетску скупину у три дела (*Praem.*, 1–3). Први је извештај о стварању света пошто је космос у хармонији са законом (*Стварање/De Opificio Mundi*). Друга скупина је историјска или биографска:

патријарси (Аврам, Исак, Јаков) су отеловљења неписаног закона (*Аврам/De Abrahamo*), а Јосиф је политичар (*Јосиф/De Iosepho*). Трећа скупина је законска и започиње са *О Декалоју (De Decalogo)*. Свака од Десет Божјих заповести, једна за другом, служи као наслов за друге законе, уредбе, у четворотомном *О нарочитим уредбама (De Specialibus Legibus)*. Преостали законски материјал изложен је у неколико додатака под насловима разних врлина (*Врлине/De Virtutibus*). *О наградама и казнама (De Praemiis et Poenis)* чини завршницу у подражавању Девтеронимијуму. Могуће је да су ови радови написани за ширу јеврејску публику.

2.4. Философски списи

Четврта скупина обухвата Филонове философске списе. Од осам књига за које знамо да их је написао, две су на грчком, две на јерменском и један јерменски фрагмент друге књиге. Имају неколико карактеристика које их одвајају од библијских коментара: њихова садржина састоји се од философских тема, извори су првенствено грчки, а књижевни манири спадају у философску традицију (нпр. аритмологија, *Бројеви/De Arithmis*; дијалог, *Промисао/De Providentia* и *Животиње/De animalibus*; теза, спис који излаже тезу са доказима за и против, *Вечност/De Aeternitate Mundi*; и дискурс, *О томе да је свака добра личност слободна/Quod Omnis Probus Liber Sit*). Намењени су вероватно за ученике Филонове школе.

2.5. Апологетски списи

Последња категорија састоји се од списка који су изразито апологетског карактера. Од осам књига, њих три су на грчком (*О контемплативном животу/De Vita Contemplativa*, *Флакус/In Flaccum* и *Изасланство/Legatio ad Gaium*) и извод из четврте (*Hypothetica*). Већина ових списка вероватно је написана у свези са погромом у Александрији и потоњим изасланством 38–41. г. по Хр.

3. Филон и рано хришћанство

Доста рано, можда пре распада александријске јеврејске заједнице 115–117. г. по Хр., Филонови списи су прешли у хришћанске руке. Ускоро је настала легенда о томе како је он био хришћанин (нпр. Јевсевије, *Цркв. ист.*, 2, 16. 2 – 17. 2). У једном броју византијских катена назван је епископом. Његови списи су директно утицали на извесан број значајних раних хришћанских мислилаца, међу којима су Климент Александријски, Ориген, Јевсевије, Дидим, Григорије Нисијски и Амвросије. Индиректно су утицали далеко више. И док је легенда о Philo Christianus анахроничан производ како би се христијанизовао славни Јеврејин, она пак указује на значај који је Филон имао за прве хришћане. Какав је, пак, његов однос према новозаветним писцима и хришћанским заједницама?

3.1. Расправа

Стручњаци су одавно сагледали значај Филонових огледа за тумачење Новог завета. Један од најпознатијих почетничких радова био је *Observationes ad Novum Testamentum e Philone Alexandrino* аутора К. Ф. Лезнера (С. F. Loesnerus) из 1777. г. Филоново место у новозаветним изучавањима досегло је зенит у првој половини 20. века у делима Ч. Спика (С. Spick) на посланици Јеврејима, Ч. Х. Дода (С. H. Dodd) на Јованово јеванђеље и И. Р. Гудинафа (Е. R. Goodenough) о историји религија. Проналазак свитака са Мртвог мора и уопште археолошки проналасци ставили су под знак питања ранија сазнања. Свици су пружили читав низ текстова наспрам којима би требало читати Нови завет. Посебно су стручњаци истицали да је апокалиптичка есхатологија свитака била много ближа погледима новозаветних писаца неголи Филонова платонистичка онтологија. Даље, свици и археолошка открића установила су вишеобразност јудејства. Када је М. Хенгел (М. Hengel) издвргао особитост јелинистичког од палестинског јудејства, Филоново место у јудејству је постало проблематично.

Није оспоравано питање да ли су Филонова дела важна за схватање позадине раног хришћанства; она, штавише, чине рудник података о традицији тумачења, јудејској етици и јелинистичкој моралној философији, као и о историјским питањима. Међутим, питање је да ли Филон посведочава онај облик јудејства који је непосредно упливисао прве кораке хришћанске мисли. Стручњаци по Филоновом делу тврдили су да су његови списи први репрезентанти јудејства, и то у више подручја (Борген, Стерлинг). И док није друштвено представник шире јеврејске заједнице, ипак је отеловљење схватања која су била шире заступана.

3.2. Историја религија

У наставку наведени примери износе нека схватања која су била заједничка код Филона, грчког говорног јудејства и раног хришћанства.

3.2.1. Посланице Коринћанима

Најранији пример је антропологија коринтске хришћанске општине (Pearson, Horsley, Sellin, Sterling). Најочигледнији пример је у 1Кор 15, 44–49, где је есхатолошко схватање Павлово одвело га да аргументише против коринћанског схватања Пост 1, 26–27 и Пост 2, 7. Пост 2, 7 је постала средишна тачка сукоба између апостола и тамошње општине. Ап. Павле је цитирао текст, али је заменио делове реченице в и δ (1Кор 15, 45). Истакао је: „Није прво духовно, него душевно, потом духовно“ (1Кор 15, 46). За ап. Павла је природно — Адам, а духовно је Христос. Апостолово инсистирање на поретку претпоставља да су се Коринћани држали другачијег поретка. Наиме, поистовећивали су духовно с људским у Пост 1, 26–27, и природно с људским у Пост 2, 7. Најближа аналогија њиховом мишљењу јесте Филон који је правило

разлику између умног људског у Пост 1, 26–27 и чулног људског у Пост 2, 7 (нпр. Филон, *Op. Mund.*, 134–135). Можда је ова врста платонистичког тумачења навела Коринћане да потцењују пропадљиво тело и поричу васкрсење.

3.2.2. Посланица Јеврејима

У овој посланици долази до изражаја питање: Да ли ова рана омилија користи апокалиптичку есхатологију (Hurst) или платонистичку онтологију (Thomson). Можда није у питању или–или него и–и. Два текста користе исту платонску метафору „сенке“ (Платон, *Rep.* 7. 51a–b), али на другачији начин. Први је употребљен у огледу о скинији, када писац говори о овоземаљским свештеницима „који служе праслици и сени небеских ствари“ (Јев 8, 5). Није тешко опазити платонизам у оваквом исказу: он користи платонистичку слику („сенка“) и противстав земаљски/небески, и цитира Изл 25, 40 као текстуалну основицу за то разлучивање. Филон је правио исто платонистичко разлучивање из истог текста (Платон, *Leg.* 3. 102–3; Филон, *Quaest. in Ex.* 2. 82). У неким круговима то би било добро познато тумачење. Други текст користи идентично метафорично изражавање, али му ставља наредо есхатолошку перспективу која функционише привремено: „Јер Закон је био сенка будућих добара, не сам лик ствари“ (Јев 10, 1). Ово сликовито изношење контраста исто тако је платонистичко: „сенка“ (Платон, *Rep.* 7. 51a–b) наспрам „лика“ (Платон, *Crat.* 439a), али примена је есхатолошка: мојсијевски култ и закон су сеновити одраз будуће стварности („лика“). Однос између онтолошког разлучивања у Јев 8, 5 и есхатолошког разлучивања у Јев 10, 1 проблематичан је. Биће да су и читалаштво и писац прихватили платонистичко разлучивање, с тим да је писац додао есхатолошки заокрет у складу са христолошким поимањем историје.

3.2.3. Лука — Дела апостолска

Х. Конзелман (H. Conzelmann) је истакао значај покајања (*μετάνοιο*, *μετάνοια*) у Лукином јеванђељу и у Делима апостолским. Трећи јеванђелист је користио речи из ове породице да означи обраћење Богу уз морални преображај (нпр. Дап 26, 20). И док су неки философи користили те речи да њима опишу морално усавршавање (нпр. Псевдо-Сивис, *Tabula* 10. 4 – 11. 1. 2; Плутарх, *Mor.* 26d, 27a, 204a, 551d, 712c), најближе паралеле су јеврејски писци из времена Другог храма који су изнашли да је ово нормалан начин да се говори о обраћењу из паганства у јудејство (*Jos.* и *As.* 9, 2; 15, 6–8; 16, 7; Pr Man; Филон, *Virt.* 175–86). Најупадљивије паралеле налазе се код Филона. Лука — Дела апостолска као да одражавају гледиште уобичајено у јудејству грчког говорног подручја.

3.2.4. Јован

Последњи пример јавља се у песничком прологу Јовановог јеванђеља. Постоје три значајне паралеле у односу на Филона. Прва, веома је упадљива

употреба Логоса као посредника између Бога и космоса и човековог рода. Није у питању само заједнички термин, него и сличне функције Логоса које ову паралелу чине моћном (Tobin). Друга, пролог прави разлику између вечног Логоса и привременог стварања платонистичим разлучивањем између „деше“ (*in*) у ст. 1–2 и „постаде“ (*egeneto*) у 3. стиху. Смена времена није случајна: она је задржана кроз цели пролог (Логос *деше*: Јн 1, 2. 3. 9. 10. 15, док *ѿοσμιαγε* у: Јн 1, 3. 6. 10. 14. 17 и могуће у главнини текста: Јн 8, 24. 28. 58; 13, 19). Ова смена подсећа на Платоново знаменито питање „да ли је космос био (*en*) свагда, да није имао почетка, или постаде (*gegonon*), отпочевши од извесног почетка“ (Платон, *Tim.* 28b). Филон Александријски је користио исту игру речи да би направио разлику између двају светова (Филон, *Op. Mund.* 12; *Poster. C.* 30; *Gig.* 42). Трећа паралела: пролог употребљава предлошку метафизику (употребу различитих предлога како би се означиле различите метафизичке синтагме) да се представи Логос као чинилац стварања (Јн 1, 3. 10). Филон употребљава исте предлошке фразе да би означио дејство Логоса при стварању (Филон, *Sacr.* 8; *Spec. Leg.* 1. 81).

Овакви примери претпостављају да наше другачије схватање јудејства треба да се уважава, притом не искључивши коришћење Филонових дела при реконструкцији хришћанских почетака.

Литература:

- Arnaldez, R., Mondeseret, C., Pouilloux, J., eds., *Les CEuvres de Philon d'Alexandrie* (34 vols.; Paris: Editions du Cerf, 1961–92).
- Berchman, R., Calabi, F., eds., *Studies in Philo of Alexandria and Mediterranean Antiquity* (SFSHJ; Lanham, MD: University Press of America, 1998–)
- Borgen, P., *Bread from Heaven: An Exegetical Study of the Concept of Manna in the Gospel of John and the Writings of Philo* (NovTSup 10; Leiden: E. J. Brill, 1965); idem, *Early Christianity and Hellenistic Judaism* (Edinburgh: T & T Clark, 1996)
- Borgen, P., Fuglseth, K., Skarsten, R., *The Philo Index: A Complete Greek Word Index to the Writings of Philo of Alexandria* (Grand Rapids, MI: Eerdmans; Leiden: E. J. Brill, 2000).
- Cohn, L. et al., eds., *Philonis Alexandrini Opera Quae Supersunt* (7 vols.; Berlin: George Reimer, 1896–1930; 2d ed., 1962).
- Colson, F. H., Whitaker, G. H., Markus, R., eds. *Philo* (10 vols. and 2 supplementary vols.; LCL; Cambridge, MA: Harvard University Press, 1929–62).
- Goodhart, H. L., Goodenough, E. R., „A General Bibliography of Philo Judaeus,“ in E. R. Goodenough, *The Politics of Philo Judaeus: Practice and Theology* (New Haven, CT: Yale University Press, 1938) 125–321.
- Hay, D., ed., *The Studia Philonica Monograph Series* (BJS; Atlanta: Scholars Press, 1995–). Hilgert, E., ed., *The Studia Philonica* 1–6 (1972–80).

- Hurst, L. D., *The Epistle to the Hebrew: Its Background of Thought* (SNTSMS 65; Cambridge: Cambridge University Press, 1990).
- Pearson, B. A., *The Pneumatikos-Psychikos Terminology in 1 Corinthians* (SBLDS 12; Missoula, MT: Scholars Press, 1973).
- Radice, R., Runia, D. T., *Philo of Alexandria: An Annotated Bibliography 1937–1986* (VCSup 8; Leiden: E. J. Brill, 1988).
- Runia, D. T. et al., „A Bibliography of Philonic Studies,“ *Studia Philonica Annual* 1 (1989) 95–123; 2 (1990) 141–75; 3 (1991) 347–74; 4 (1992) 97–124; 5 (1993) 180–218; 6 (1994) 122–59; 7 (1995) 186–222; 8 (1996) 122–54; 9 (1997) 332–66; 10 (1998) 135–75; 11 (1999) 121–60.
- Runia, D. T., *Philo in Early Christian Literature: A Survey* (CRINT 3.3; Minneapolis: Fortress, 1993).
- Runia, D. T., Sterling, G. E., eds., *The Studia Philonica Annual 1–* (1989–).
- Seland, T., *Establishment Violence in Philo and Luke: A Study of Non-Conformity to the Torah and Jewish Vigilante Reactions* (BIS 15; Leiden: E. J. Brill, 1995).
- Sellin, G., *Der Streit um die Auferstehung der Toten: Eine religionsgeschichtliche und exegetische Untersuchung von 1 Kor 15* (FRLANT 138; Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1986).
- Sterling, G. E., „Wisdom Among the Perfect: Creation Traditions in Alexandrian Judaism and Corinthian Christianity,“ *NovT* 37 (1995) 355–84.
- Thompson, J. W., *The Beginnings of Christian Philosophy: The Epistle to the Hebrews* (CBQMS 13; Washington, DC: Catholic Biblical Association, 1982).
- Tobin, T. J., „The Prologue of John and Hellenistic Jewish Speculation,“ *CBQ* 52 (1990) 252–69.

Gregory Sterling

University of Notre Dame, Indiana, USA

Philo of Alexandria

The author of this essay, a well-known scholar, Ph. D. Gregory E. Sterling, Associate Professor of Theology at the University of Notre Dame in Notre Dame, Indiana, presents Philo's life, then his writings and his relationship to early Christianity. Philo (c. 20 B.C.-c. A.D. 50) wrote more than seventy treatises: thirty seven of these have survived in Greek manuscripts and twelve in a rather literal sixth-century Armenian translation. The remainder is known only from references in either the extant treatises or *testimonia*. The corpus can be subdivided into five major groups: three commentary series, philosophical works and apologetic treatises. The bulk of the treatises belong to the commentary series. Philo provided a general introduction to all three sets in his two-volume *Life of Moses (De Vita Mosis)*.

The most famous commentary series is the *Allegorical Commentary*, a running commentary on Genesis 2:1 – 41:24. Of the thirty-one books whose titles have come down to us, twenty are preserved in Greek and a fragment of another in Armenian. Like the *Questions and Answers* (which is an allegorical commentary on Genesis 2:4 – 28:9 and Exodus 6:2 – 30:10), the *Allegorical Commentary* uses the question-and-answer device, but the questions are now subsumed in the exegesis. While earlier Jews as Aristobulus and Pseudo-Aristeas used allegorical interpretation, the particular form of Philo's commentary is closest to that of commentaries in the philosophical tradition.

Twelve of the fifteen writings by Philo on the exposition of the Law have been preserved in Greek. This series is significantly different from the other two: it is systematic in its organization and literal in its interpretation. Here we have his works: *Creation (De Opificio Mundi)*, *Abraham (De Abrahamo)*, *Joseph (De Iosepho)*, *On the Decalogue (De Decalogo)*, *Virtues (De Virtutibus)*, *Rewards and Punishments (De Praemiss et Poenis)*.

The fourth group comprises Philo's philosophical works. Of the eight books we know that he wrote we have two in Greek, two in Armenian and an Armenian fragment of another. These works are: *Numbers (De Arithmis)*, *Providence (De Providentia)*, *Animals (De Animalibus)*; *Eternity (De Aeternitate Mundi)*, *That Every Good Person is Free (Quod Omnis Probus Liber Sit)*.

Among Philo's apologetic works we can enumerate here three of the eight books extant in Greek: *On the Contemplative Life (De Vita Contemplativa)*, *Flaccus (In*

Flaccum) and *Embassy (Legatio and Gaium)* as well as an excerpt from a fourth (*Hypothetica*).

In the last section of this essay the author deals with the influence of Philo's works on early Christian writers. His writings directly influenced a number of significant early Christian thinkers, including Clement of Alexandria, Origen, Eusebius, Dydimus, Gregory of Nissa and Ambrose. Philo's works constitute a mine of information on interpretative traditions, Jewish ethics, and Hellenistic moral philosophy. The issue is whether Philo attests a form of Judaism that directly influenced the development of a form of Christian way of thinking, especially in reference to Philo's teaching on the Logos, as exposed in the prologue of John's Gospel.

Key words: Philo, Alexandria, Septuagint, philosophy, Judaism, Jewish Law, Jewish tradition, Logos, Genesis, Exodus, Moses, commentaries, apology, allegory, Temple, Christianity, Christian doctrine, gospels.

Датум пријема чланка: 18. 5. 2011.

Датум прихватања чланка за објављивање: 16. 6. 2011.